

id.; Kr. $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t$, V. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ = FD.; Vj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$; $m^2\gamma\bar{o}$. id.; $\bar{o}\gamma\hat{a}m'$ (sg. I. sz. birt. sz. raggal); $k'ol\bar{i}u\bar{o}$. 'saukont tie vedestä maalle' (a vidra útja a vízből a szárazföldre). VK. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$, Vart. $\bar{a}\gamma\hat{a}t'$? Likr. $\bar{a}\gamma\hat{a}t'$, Mj. $\bar{o}'\hat{a}t'$, Trj. $\bar{o}'\hat{a}t'$, pl. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ = FD., Ni. $\bar{u}\gamma\hat{a}t'$, Kaz. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ O. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ = FD. FD. $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{o}\gamma\hat{a}t$, Kr. $\bar{u}\bar{u}\bar{t}\bar{a}\bar{r}$ $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t$ 'Weg des Fischotters über eine Landzunge: Kaz. $\bar{u}\bar{o}\bar{u}\bar{t}\bar{r}\bar{r}$ $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t'$ 'Weg des Fischotters (zwischen benachbarten Gewässern', Vö. még $\bar{o}'\hat{z}\hat{a}t\bar{e}t\bar{a}$, $\bar{r}\bar{i}t\bar{o}$. 'das Boot über eine Landenge ziehen', Vj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$, $\bar{r}\bar{i}t\bar{n}\bar{a}$ $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ id. (osztj. $-\gamma t$ < $-\bar{t}k$)

A szamT. *noaja*, amelyen GYÖRKE elgondolása felépül, kizárandó a magyar *út* osztj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ stb., szam. ηu stb. családjából, mert a tavgyban az eredeti $-\bar{t}$, $-\bar{t}t$, $-\bar{t}k$ - megőrződött (vö. PAASONEN, Beitr. 72, 74, 69) s így a tavgy adat — akár *-ja* képzős származék, akár tőszó — nem tartozhatik ide. A magyar *út* tehát ősi, vadászati műveltségű nyelvünkben. A szó eredeti jelentése — mint azt az osztják és a szamojéd megfelelők egybehangzóan bizonyítják — 'állat nyoma' volt. Ebből származott a vízi közlekedésre vonatkozó és végül az általános értelemben vett 'Weg' jelentés.

N. SEBESTYÉN IRÉN

Obi-ugor és szamojéd szómagyarázatok

I. vog. *rāti* 'út, csap'

A vogul MUNK. B. *rāti* | AL. K. *rāti* | KL. *rēti* | KL. K. *roati* 'út, csap' származékai: AL. *rōtpenti* 'klopfen' | B. *rātili*, *rātilāli* 'verdes', *rātiltaxti* 'verődik' (SZILASI, Vog. szój. 106); CSEERNY. *ratunkve* 'БИТЬ', szárm.: *ratoblankeve* 'прибивать' (Kratk. mansz.-russzk. szlov. 94) szó megfelelője az osztjákban a következő alakban mutatható ki: PATK. I. *ratēn* 'kopogó, klopfend, polternd, klappernd', *ratēn sei* '(klappernd-geräusch), gepolter' (Irt.-osztj. szój. 125), PAAS K. *ratān*: *r. saēātāt narītat* 'mit getrampel laufen' (Ostj. Wb. 199). Az osztják szó az *-ŋ* deverb. melléknévképzővel van képezve (vö. *nēlan* 'gefrässig' < *nēl-* 'schlucken', *načan ves* 'nevető arc' < *nūvol-* 'nevetni', *jontan ves* 'játszó arc' stb. LEHT., Abl. suff. 141) egy $*rat-$ igetőből, mely még $-\gamma$ -frequentatív képzővel kapcsolatban is állhat: PAAS. K. *ratyam* 'poltern, trampeln' (Ostj. Wb. 199); a képzőre vö. LEHT. i. m. 358 Az irtisi osztjákban még ilyen igealakok találhatók: *ratēnedem*, *ratēnetem* 'kopogni, topogni, poltern, trampeln' (Irt. osztj. szój. 125). Ez az alak a *ratēn* melléknévből származott a $-t$ -denom. igeképzővel (vö. *nemat-* 'nennen' < *nēm* 'name', *lāt-* 'atmen' < *lāl* 'atem' stb., I. LEHT. i. m. 291). A *t* magánhangzók közötti helyzetben zöngésülhet az osztjákban (vö. még: ósur. $*t$ verbum mom., inch. deverb. képző > osztj. $-dā-$, $-ta-$, i. m. 302). Ebben az osztják nyelvjárásban a 'poltern, trampeln' jelentésű ige azért alakult a *ratēn* melléknévből, mert az alapige ($*rat-$) kihalt. — A *ratyam* és *ratēnedem*, *ratēnetem* alakok esetleges egymásrahatása következtében keletkezhetett a PAAS. *ratyatam* 'poltern, trampeln' szó (Ostj. Wb. 199).

Az obi-ugor nyelvekben előforduló szó minden bizonnyal az uráli korból származik, mert megfelelője van a jurákszamojédban: tundrajurák CASTR. *lādau*, *lādāu* 'schlagen, klopfen', szár.m. *lādorpiu* 'ich klopfе', *lādorrau* 'durch-

klopfen', *lādieibteu* dem., *lādhaljau* moment. (Sam. Wz. 16), erdei jurák LEHT. Lj. *rātīē* 'er schlägt' | Kisz. *rātīē* (*rātīη*) id. (Abl. suff. 66).

A szó a három nyelv tanúsága szerint ősur. szókezdő **r*- mássalhangzót tartalmazott, mely már az ősszamojédban **l*-lé vált (I. PAASONEN, Beiträge 48), s ezzel magyarázhatók a tundrajurák *l*- kezdetű alakok. Az erdei jurákban azonban az ősjur. **l* (< **r*- és **l*-) kezdetű szavakban *l* > *r* változás ment végbe, s ez később oly általános lett az erdei jurákban, hogy a jövevény-szavakra is kiterjedt. A jurák *l* ~ *r* váltakozásra vö.

tundrajurák <i>l</i>		erdei jurák <i>r</i>
LEHT. O. <i>tōhōmb'ā</i> 'kochen' ~		Lj. <i>rohōmtāt^N</i> (Vok. Jur. 20)
LEHT. O. <i>tāmtūi</i> 'schwarzbeere' ~		Nj. <i>rīmtū'k</i> (i. m. 46)
LEHT. Szj. <i>tētū</i> 'dick' ~		Nj. <i>rīē'tu</i> (i. m. 48)
CASTR. <i>lak</i> 'schnell' (Sam. Wz. 16) ~		LEHT. Kisz. <i>ra'k</i> 'kurz' (időről) (Jur. Volkslicht. 417)
CASTR. <i>leabtādm</i> 'herabhängen' ~		LEHT. Maik. <i>rīēptōmō</i> 'hängt herab' (Jur. Volksdicht. 141)
(Sam. Wz. 17)		
LEHT. O. <i>lātto</i> 'Fussbodenbrett' ~		Maik. <i>rā'tto</i> (Jur. Volksdicht. 145)
(Renntierz. 43)		
LEHT. M. <i>tū'jē</i> 'Russe' (Jur. ~		Maik. <i>ru'ssā²</i> (i. m. 140)
Volksdicht. 579)		
CASTR. <i>lamba</i> 'Schneeschuh' ~		LEHT. Kisz. <i>ram'paj</i> (Jur. Volksdicht. 607) stb.
(Sam. Wz. 17)		

Mivel a szó az obi-ugor és jurák-szamojéd nyelveken kívül más finnugor és szamojéd nyelvből egyelőre nem mutatható ki, az a lehetőség is fennáll, hogy az obi-ugor és jurák szók nem rokonsági, hanem kölcsönzési viszonyban állanak egymással. Ezt azonban csak akkor lehetne véglegesen eldönteni, ha a szó forrása valamely idegen nyelvben kimutatható lenne.

2.

vog. AK. - *χāt* 'schmalz'

Vog. KANN. AK. (*pāl*) *χāt* | KK. (*pāl*) *kāt* | FK. (*pāl*) *kāt* | P. (*peēt*) *kant* | FL. (*pāl*) *χant* | Szo. (*pal*) *χand* '(ohren) schmalz' (WogVok. 69) ~ osztj. PAAS. K. *χant* 'korvarasva; ohrenschmalz' | J. *kōnt* (-ām), *pe₁* — *k₁* id. A hangalaki és jelentésbeli egyezés világos. Érdekes jelenség a vog. AK, KK, alakok denazalizációja, de nem egyedülálló, vö. *χūrmit* 'harmadik' ~ osztj. *kūamat* | fi. *kolmante-* || vtj. *kuiūmeti* || lpK. *koalmant*, *koalmat* (NyH⁷. 40—1), továbbá pl.: *kēd* : *ēēn* — *kēd* 'kleiner Nebel' ~ m. *kōd* || szam. T. *kinta* 'Rauch' | Motor. *kiundu* id. | Taigi *kūndo* id. (Beitr. 88).

3.

vog. TJ. *nəχ* 'halmknoten; stockwerk'

A jelentések elburjánzása szempontjából figyelemreméltó a köv. etimológia:

vog. TJ, TČ. *nəχ* | AK. *nāχ* 'halmknoten; stockwerk', *nākt* (plur.) | KK. *nāχ*, *nākt* | FK. *nāχ* | P. *nəχ*, *nēkt* | ÉV. *nāχ* | FL. *nāk* | Szo. *nāk* (WogVok.

136). MUNKÁCSINÁL a köv. alakokat és jelentéseket találjuk: *É. nak* | KLV. *näk* | R. *näz* (VNGy. II, 672). Jelentései: 1. 'íz, tag'; *kät-n.*, *la 'il-n.* 'kéz íze, láb í.' (u. o. I, 273); 2. 'fok'; *zänyéltép-n.* 'lépcsőfok' (u. o. II, 620); 3. 'ok'; 4. 'végzet'; 5. 'bűn, kárhozatos vétség'. SZILASI vogul szójegyzéke 4 külön szónak veszi:

1. *nak*: 1. 'fok; stufe', 2. 'vég; ende', 3. 'íz, tag; glied', 4. 'rét; falte'; T. *noz.* vö. *näk*.

2. *nak*: *pilä nakä šünin tüw* 'bogyó termésében bő nyár', *pilä nakin tüw* 'bogyó érlelő nyár'.

3. *nak* 'vétség; vergehen, baj; mühe, plage'.

4. *näk* 1. 'lépcső; stiege'; 2. *sät näkpä näkin kwolké* 'hét szobájú szoba (ill. hét tagú) házacská; ein häuschen mit sieben zimmern, d. i. abteilungen'.

Kétségtelen, hogy a KANNISTO közölte alakok és a SZILASI által négy helyen tárgyalt négy szó etimológiailag ugyanaz. Eredeti jelentésük bizonyára a konkrét 'íz, tag' volt. Ebből magától értetődően lehetett egyrészt 'vég', másrészt 'fok' és ebből 'lépcsőfok', majd 'stockwerk'. Az 'ok, végzet, baj' vétség' jelentéseket a 'vég'-ből lehet levezetni, és pedig úgy, hogy ezek közül legeredetibbnek, közvetlenül a 'vég'-ből keletkezettnek gondoljuk a 'végzet' jelentést. Ilyen fejlődés érthető, hiszen a magyarban is a 'vég' és 'végzet' összefüggének egymással. A végzet természetesen 'baj' is egyúttal, a 'baj' pedig nem áll messze a 'bűn'-től, amely a 'kárhozat szerző vétség'-hez vezet. Az 'ok' jelentés magyarázata a következő: a 'végzet', azaz 'előre meghatározott sorsunk' elől senki, ki nem térhet, ez az ok a mindennek, ami életünkben történik. A 'végzet' és 'ok' így a primitív ember elképzelése szerint egy és ugyanaz. A KANNISTO-féle 'Halmknoten' az er. 'íz, tag' jelentésből magyarázandó. A 'Halmknoten' alapján pedig érthető a SZILASI második *nak* szavának jelentése. SZILASI pontos jelentést nem ad ugyan, csak két példamondatot közöl, de ezek alapján a 2. *nak* szónak 'a növény szára, ill. termése' jelentést tulajdoníthatunk, ami a 'Halmknoten' értelmezéséből folyik.

Ezekután — hogy tisztáztuk a vogul változatok egymásközi helyzetét — rátérhetünk arra, hogy a vogul szónak az osztjákban is van megfelelője: PATK. K. *näg, nëv* | KK. *növ* 'ág; zweig, ast' | C. *neu* | AS. *noux* | FS. *noz* | ÉO. *nū, nuw*; PAAS. K. *nou* 'ast, zweig' | J. *nou* (*nčwäm*) id, *nouar*, 'oksainen; ästig'; *nołk kη* id.

A hangtani megfelelés szabályos. Az osztják *-u, -u'* er. **k*-ra megy vissza. Eire vall a J. *nołk kη* adat, valamint a PATKANOV által idézett K. *näg* | AS. *noux* | FS. *noz* alakok.

4.

vog. KK. *kβarsp* 'birkenrinde'

KK. *kβarsp* | P, ÉV, DV. *küršp* | FL. *kürššip* | Szó. *kürššib* 'von morschem birkenstamm gezogene zylinderförmige birkenrinde'; (P, ÉV, DV.) 'köcher' (WogVok. 157). Összetett szó, amelynek első tagját a mai vogulban *kēr* alakú, s 'fakéreg, kéreg' jelentésű szó alkotja. Az osztjákban megtaláljuk a megfelelőjét PAASONEN szótárában: K. *žār* 'koivussa vihreä kuori; grüne

birken-schale' | J. *wasta kâr* id. Ugyancsak PAASONENNél *nôt* címszó alatt találjuk: J. *ûât-kuri* 'puinen viini; köcher aus holz'. PAAS. az osztj. szót kérdőjellel ellátva a vog. AHLQV. *kerep* 'schale' || votj. *kîr, kur* || fi. *kuori*¹ szavakkal hasonlítja, egyszersmind utal a szó K. *kâr* '(puun)kuori, rahka (haavan päällä); rinde (des lammes), schorf (auf der wunde)' | J. *kâr* (*kîrem*) id. változatára. Lehetséges, hogy az obi-ugor szó rokonságban áll a m. k é r e g szóval. Az AHLQV. adatban a vogul *kër* alapszó származékát kell látnunk. (Máskép: TOIVONEN i. h.; BUDENZ MUSz. 18; SZINYEI NyH⁷, 49).

Az összetétel 2. tagja a MUNKÁCSI által Szó. dialektusban lejegyzett *sāp* (BUD. P. *šāp*, L. *šoap*, MUSz. 323) lehet, amelynek jelentése: 1. 'rothadt, porlódott', 2. 'fatörmelék' (VNGy. II, 693), 3. 'a fának rothadt, porhanyós törmeléke' (ГЛУБЕ), pl. *āyit-sāp, pi'γä-sāp* 'az a fatörmelék, melyet pelenka és párna helyett a csecsemő gyermek alá tesznek s melyet midőn már nem tiszta, mindig a bölcsőből kidobálnak s frissel helyettesítenek.' (i. m. II, 452). Ezzel a szóval szerintünk rokonságban áll, de tőle ma már divergens hang- és jelentéstan fejlődés útján elvált a KL. *šāp* | B. *sap* 'ágas karó' jel.-ű szó is (l. SZIL., Vog. szój.).

5.

vog. TJ. *βākhā rāšm* 'schlüsselbein'

A címszó P. alakváltozata *βixrālušm* 'schlüsselbein'. Szintén összetett szó, amelynek mindkét tagja elhomályosult összetétel ill. az 1. kontamináció. Az összetétel 2. tagja nem más, mint a T. *lošém* 'csont; bein' (~ B. *lusém* 'szálka; gräte', v. ö. NyK. XXII, 49). Ez a vogul szó szintén elhomályosult összetétel, v. ö. osztj. PAAS. *tōw-sòm* 'luut; bein' || vtj. *l-som, lü-süm* 'haut und bein, alles zusammen, was im menschl. od. tierischen körper kompakt ist' (l. PAAS. osztj. szótárában *sòm* címszó alatt). Kompozitum voitát már BUDENZ észrevette, s szerinte a 2. tag talán = vog. *sām* 'darab' (MUSz. 705).

Az összetétel első tagja valószínűleg kontaminált alak, mégpedig a köv. két szó kontaminációja: 1. vog. AHLQV. *vain, vägin*, MUNK. FSzó. *vāyēn* | FL. *vā'in* | K. *vāinē* 'váll; schulter' ~ osztj. PAAS. *vān* (fl) | J. *vān* (*vānām*) 'olka, olkapää; schulter, achsel' és 2. a vogulban ismeretlen, de az osztjájából *tānkar* alakban, hasonló jelentéssel kimutatható és feltehetőleg a vogulban is hasonló alakban és jelentésben megvolt szó, az előbbinek parallel szava (l. PAAS., S-laute 82).

Elképzelésünk szerint tehát a fent közölt 'váll' jelentésű *vāyēn* stb. szók hangalakja az osztjájából *tānkar* alakban kimutatható, s a vogulban is valószínűleg megvolt szó hangalakjával keveredett. A kontamináció a szó belsejében valószínűleg nazálist is tartalmazhatott (**βānker*), s ha így volt, akkor a szó később denazalizálódott.

A jelentésfejlődésre analóg példa az osztjájából kínálkozik, ahol a J. *vān-nōw-low* alakú összetétel 'schlüsselbein' jelentésben szerepel (PAAS.).

Bp. 1945. VII. hó.

HAJDÚ PÉTER

¹ TOIVONEN a vogul 'kérég' jelentésű szót a finn *keri* -vel 'die innere birkenrinde' azonosítja (Vir. 1948, 78 l.).